

Psikolojiye Giriş

Ders 15

İnsanların Dünyasında Birey Olmak: Ahlak

Profesör Paul Bloom: Öncelikle bu derste hangi noktada olduğumuzu, bugüne kadar neler yaptığımızı ve bundan sonra neler yapacağımızı hatırlatmak isterim. İlk olarak beyinden, düşüncenin fiziksel temellerinden bahsettik. Ardından psikolojinin temel kuramlarına Freud ve Skinner ile giriş yaptık. Gelişim, dil, görme, bellek konuları ile birlikte biraz da bilişsel konulara değindik. Kısa bir ara verdik ve dekan bize aşktan söz etti. Son olarak duygu, akılcılık ve evrim konularının üzerinde durduk. Aklın evrimine istinaden öğrendiklerimiz bundan sonraki konuları destekler nitelikte oldu. Yüz tanıma çalışmasını önemli bir vaka analizi olarak kullanarak bilişsel sinirbilimler konusunda bilgi edindik: insani farklılıklar, davranışsal genetik, doğa ve çevre, cinsellik ve beslenme. Benim dersim cinsellik üzerineydi. Dr. Brownell geldi ve bize beslenmeden söz etti. Bugünkü konumuz ise ahlak. Önümüzdeki hafta için konularımız, sosyal düşünce ve sosyal davranış, gizemler: temel olarak bu dersin içeriğinde belirli bir yere oturmayan ve psikologların kafalarını karıştıran konular. Bu konular, uyku, gülme, din, zihinsel hastalıklar, delilik, zihinlerinizde ters gidebilecekler ve son olarak mutluluk üzerine. Ardından dersi tamamlamış olacaksınız. Psikoloji alanında birçok şeyi biliyor olacaksınız ve psikoloji alanında lisansa, iyi bir okulda lisansüstü eğitime hazır olacaksınız.

Burada kaç kişi psikoloji veya bilişsel bilimler lisansı yapıyor ya da psikoloji lisansı yapmak istiyor, ellerinizi görebilir miyim? Tamam. Güzel. Yakınından bile geçmiyor [gülüşmeler]. O yüzden soruyu tekrar soracağım. Bir kere mutluluk ve gizemler ile uğraştıktan sonra, gerçekten istemeyeceksiniz-Orada ne var? Kimya mı? Antropoloji mi? [gülüşmeler] Tıp mı? Beni güldürmeyin [gülüşmeler].

Peki. Ahlakın üç farklı yüzü ile ilgileneceğiz. Ahlaki duygular, ahlaki yargılar ve ardından ahlaki davranışlar. Bu aşamada odak noktamız neden iyi insanlar kötü şeyler yaparlar olacak ki bu da bizi pazartesi günü sinemada gösterilen Milgram çalışmasını tartışmaya götürecek. Şimdi, başlangıç noktamız ahlaki duygular ve biz bu konuyu farklı bir bağlamda görmüş bulunuyoruz. Soru şu, "Ahlaki duygular nasıl gelişir?" – Ayıplama olarak görebileceğimiz duygular, utanma gibi duygular – utanma, ayıplama, gurur, doğruya yöneltme konusundaki öfke, fakat aynı zamanda şefkat, başkalarına karşı ilgili olma, başkalarının iyiliğini isteme, başkalarına adaletsizlik yapılması durumunda onlar adına üzülme. Bütün bu duyguların var olmasını evrimsel bir bakış açısında değerlendirdiğinizde size bir bilinmeyen gibi gelebilir. Eğer evrim en güçlü olanın yaşamını sürdürmesi ise, doğa yasaları da göz önünde bulundurulduğunda, hayvanlar nasıl ahlaki duygular geliştirebilir? Aslında bu sorunun cevabını biliyoruz. Bu sorunun iki tane cevabı var.

Birinci cevap akraba seçimi. Sonuç olarak evrim genler ile ilgileniyor ve bu yüzden doğası gereği diğergâm hayvanların artması normal karşılanabilir. Zira, diğergâm olmaları, kendileri ile aynı genleri taşıyan hayvanları korumaya yönelik hareket etmelerini sağlıyor. Bu konuyu detaylı olarak konuştuğumuz için, üzerinde çok fazla zaman harcamayacağım. Ancak önceki derslerden biliyoruz ki insanlar diğerlerine karşı cömerttirler. Ve akrabalara karşı cömert olmamızın evrimsel bir açıklaması var. Bu matematiksel olarak düşünülebilir. Diğer canlılara olan ilginiz ve ahlaki duygularınız, onlarla ortak olan genlerinizin miktarı ile doğru orantılıdır. En diğergâm davranış başka bir canlı için kendi hayatından vazgeçmektir. Evrimsel bağlamda bu davranış bile oldukça soğukkanlı bir yaklaşımla açıklanabilir. Başka hayvanlara karşı diğergâm davranarak hayatlarını tehlikeye atan hayvanlar bile, bu genlerle, bazı şartlar altında, umursamaz olan diğer varlıklara oranla bu genlerini daha fazla koruma altına alırlar. Ve bu, kibarlık yönünde önemli bir güçtür.

Kibarlığa sebep olan ikinci bir güç ise dayanışmadır. Hayvanlar akraba olmasalar da, birbirlerine karşı nazik olabilirler. Hayvanlar bazen uyarı çığlıkları atar, birbirlerini tımarlar, yemeklerini paylaşırlar. Bütün bu davranışların arkasında hayvanların, zihinlerimizin başkalarıyla işbirliği içerisinde olacağımız durumlara girmek, tutuklunun ikilemini çözmemiz, kandırmaca ve aldatmanın üstesinden gelmek üzere evrilmesi yatar. Bu durum bazı duyguların ortaya çıkmasına neden olur ki bunlar suçluluk ve öfke gibi ahlaki duygulardır ve diğergâm davranışı evrimsel yaklaşım ile açıklar.

Genel olarak tekrarımız bu kadar. Şimdi, şu soruyu sorabilirsiniz “Tamam. Ahlaki duyguların ne sebeple ortaya çıkmış olabileceğini anlıyorum, fakat psikologlar olarak kişilerde ahlaki duyguların ortaya çıkması konusunda ne biliyoruz?” Ben de şimdi bu konudan bahsedeceğim ve haftaya hoşlanma, hoşlanmama, ırksal önyargılar ve diğer konuları konuşurken tekrar döneceğim. Fakat şu anda psikolojik bir bakış açısından ahlaki duygularla ilgili iki ilginç vaka analizini sizinle paylaşmak istiyorum.

Öncelikle empatiden söz edeceğim. Empatinin farklı tanımları var fakat en basit haliyle senin yaşadığın acının benim için de önemli olması hissidir. Eğer senin canın yandıysa, bu, bir şekilde benim için de acı verici olur. Eğer üzgünsen, bu benim de ruh halimi etkiler. Ben bencil bir varlık değilim. Ben, senin çektiğin acıyı hissedecek şekilde yapılandırıldım ve donatıldım. Bu eski bir gözlem. Çoğu zaman hatalı olarak bencillik ve makul düşüncenin taraftarı olarak algılanan Adam Smith, bunun getirdiği çekim konusunda oldukça açık olmuş. Kendisi şöyle diyor:

Başka bir insana doğru gelen bir darbe ve bu darbenin o kişinin bacağına ya da koluna çarpacağını gördüğümüzde, doğal olarak kasılıp kendi bacak ve kolumuzu geri çekeriz ve bu darbe o kişiyi bulduğunda bunu bir ölçüde hissederiz ve darbenin hedefi olan kişi ile birlikte acı duyarız. Bir sinemada birinin kasıklarına vurulduğunu görürseniz, siz de gerilirsiniz. Birisi kendi parmağına çekiçle vurduğunda siz de korkuyla çekilirsiniz.

İşte size beklenen bir acı içinde olan bir kişi [gülüşmeler] Şimdi – aslında bu çok İngiliz bir yüz [gülüşmeler]. Bu tip bir empatiyi anlayabiliriz ki bir kısmı şaşırtıcı olabilir.

Başkalarının acı çekmesi bebekler için bile oldukça iticidir. Bunu biliyoruz çünkü bebekler başka bebekleri ağlarken duyduklarında üzürlürler. Bebekler için diğer bebeklerin ağlaması iticidir.

Şimdi bazılarınız duruma biraz şüpheci yaklaşıp şu yorumu yapabilir: “Bu, başka bir şekilde de açıklanabilir. Bebekler o kadar saftırlar ki diğer bebeklerin ağlamasını kendi ağlamaları zannedebilirler ve ağladıkları da acı çektikleri anlamına geldiğinden bu onların daha fazla ağlamasına yol açabilir.” Ama akıllı psikologlar bu duruma bir açıklama getirmişler. Bebeklere, ağlayan başka bebeklerin kasede kaydedilmiş ağlama seslerini dinletmişler. Bir de aynı bebeklere kendi ağlama seslerini dinletmişler. Bu bebeklerin diğer bebeklerin acılarına kendi acılarından daha çok ağlamaları, seslerin “ötekilik” niteliğine bir tepki olarak değerlendirilebilir.

Şempanzeler için acının, diğerlerinin çektiği acının itici olduğunu biliyoruz. Bunu da, bugünkü koşullarda yürütülseydi oldukça ahlak dışı olarak değerlendirilebilecek bir dizi çalışmadan biliyoruz. Bu çalışmalarda, bir şempanzeyi, içinde kaldıraç olan bir odaya koyuyorlar. Şempanze kaldırıca her vurduğunda bir miktar yiyecek alıyor. Akıllı bir hayvan, dolayısıyla bunu yapmak onun için çok kolay. Fakat odanın başka bir odaya çıkan bir penceresi var. Diğer odada ise başka bir şempanze var. Bu ikinci şempanze diğerinin akrabası değil ve birbirlerini daha önce hiç görmemişler. Şimdi, ilk şempanze kaldırıca vurduğunda, ikinci şempanze acı verici bir elektrik şoku alıyor ve bu durum birinci şempanzeyi korkunç bir ikileme sokuyor. Kendini beslemek için başka bir hayvana eziyet çektirmek durumunda kalıyor. Şempanzeler kendilerini ölüme sürükleyecek açlığa sokmazlar. Sizler arasında da böyle bir şey yaşanması oldukça düşük bir ihtimal. Fakat şempanze uzun süre aç kalarak diğer şempanzenin acı çekmesini önlüyor. Bu, türler arası geçerli. Başka bir deneyde diğer odaya tavşan koymuşlar ve şempanze tavşanı acıyla ağlatmak ve sıçratmak için tekrar tekrar kaldırıca vurmuş [gülüşmeler].

Şimdi, Aristo'nun belirttiği ve uzun süredir bildiğimiz bir şey var; empati duygusu mantıksal olarak ahlakla bağlantılı değil. Sizi acıyla kıvrandırken görebiliyorum. Bu benim de acı çekmeme neden olabilir ama bu, size karşı nazik olacağım anlamına gelmiyor. Sizden kaçabilirim. Başımı çevirebilir ve beni bu sefilliğe sürüklediğiniz için sizi suçlayabilirim. Fakat duygusal empatinin ahlaki kaygılara ve aksiyonlara sebep olduğu oluyor. Bir deney yapsak ve birisine karşı empatik olmanıza neden olsak, onların ne hissettiğini hissetmenizi sağlasak muhtemelen onlara karşı daha nazik olacaksınız. Ve insanların empati ölçüleri birbirlerinden farklıdır. Başparmağıma çekiçle vurursam insanların bundan acı duyma ölçüleri farklı olacaktır. Yüksek ölçüde empati sahibiyse, düşük ölçüde empati sahibi bir insandan daha nazik olacaksınız. Bu da bize empati ve hoşlanma arasında bir bağlantı olduğunu gösteriyor.

Şimdi, empati de diğer birçok duygu gibi insanlar arasında farklılıklar gösteriyor. Bazılarımızda çok vardır. Bazılarımızda pek yoktur. “Psikopat” olarak bilinen bir popülasyon var ki- bu konuya zihinsel rahatsızlıklardan bahsedeceğimiz noktada geri

döneceğiz – onlarda bahsettiğimiz türde içgüdüsel bir empati duygusu hasarlıdır ve başkalarının acısı onları pek rahatsız etmez. Burada bazı örnek alıntılar var. Damon'ın kitabında, psikopatoloji üzerine harika bir kitap, körleri gasp eden 13 yaşında uzman bir gaspçıdan söz ediyor. Kurbanlarına neden olduğu acı sorulduğunda “Bana ne bundan? Ben o değilim” cevabı vermiş ki bu bir anlamda doğru ama insani olduğu söylenemez. İşin özü zaten başka birinin sizin onu önemsemenize sebep olmasıdır.

Seri katil Gary Gilmore, başkalarının acısının onu tatmin ettiğini ve onu mutsuz etmediğini söylemiş. “Her zaman cinayet işleme kapasitem vardı. Başkalarının ne hissettiğini hissetmekten tamamen yoksun olabilirim, duygusuz olabilirim. Çok büyük bir – ve işte size çok kötü bir kelime – hata yaptığımı biliyorum. Hala gidip aynı şeyleri yapabilirim.” Ve Ted Bundy kendisiyle görüşüldüğünde, insanların cinayetleri hakkında telaş yapmasına şaşırdığını söylemiş “Yani o kadar fazla insan var ki.” **demis(EKLENDI)** Bu alıntılara katılan varsa aranızda bu iyiye bir işaret olmasa gerek [gülüşmeler]. Bunlar oldukça duygudan uzak ve soğuk cümleler ki ahlaki düşüncenin içgüdüsel empati dediğimiz bu noktası, bir çoğumuzda bulunuyor ama hepimizde de bulunmuyor.

Ahlaki duyguların ikinci vaka analizi de “grup içi” ve “grup dışı” şeklinde. Şefkatimiz, ilgimiz, hoşlandığımız kişiler, yakın hissettiğimiz kişiler gelişigüzel oluşmuyor. Çocuklarımı arkadaşlarımdan çok daha fazla önemsiyorum, arkadaşlarımı da yabancılardan çok daha fazla önemsiyorum. Hepimiz öyleyiz. Aynı şekilde kendi grubumuzu da diğerlerinden çok daha fazla önemsiyoruz. Birçok grubun üyesisiniz. Erkeksiniz. Kadınsınız. Yale öğrencilerisiniz. Gençsiniz. Beyazsınız, siyahsınız, Uzak Doğulusunuz. Bu grupların birer üyesisiniz ve sosyal davranış ve sosyal bilişten bahsettiğimizde birçok kez konuşacağımız üzere, bu üyelik sizin için çok anlam taşıyor. Ayrıcalıklı olarak ilginç olan siz doğmadan önce oluşmuş gruplar bile, sinek üzerinde oluşmuş gruplar bile ahlaki duygularınız ve tutumlarınız üzerinde oldukça fazla etkiye sahip. Bunun en iyi örneği ders kitabında tartışılıyor. Bu örneğin adı Robber Mağarası çalışması. Robber Mağarası çalışması ahlakın günlük hayatımızda yeri konusunda güzel bir örnek teşkil ediyor.

Çalışma, kamp programındaki 11-12 yaşlarında erkek çocuklarını kapsıyor. Kolay uyum sağlayan, oldukça zengin çocuklar bunlar. Aynı ırka mensup... Kolay uyum sağlayan, oldukça zengin olarak nitelendirilebilecek bu çocuklar gruplar halinde ayrı kabinlere yerleştiriliyorlar. Her kabine bir lider atanıyor ve kendilerine bir isim veriyorlar. Çok yaratıcı olmayan bu gruplar kendilerine “Kartallar”, “Fare Avcıları” gibi isimler takmışlar. İlginç olan nokta, ayrı oldukları için kendilerine göre ayrı kültürler geliştirmişler. Ve bu gruplara, rekabet ortamı yaratıldığında, Kartallar Fare Avcılarına karşı olduğunda, grup içi enerjinin arttığı gözlemlenmiş. Kartallar herkesten çok Kartalları önemsemiş.

Yani ortada bir grup içi dayanışma oluşmuş. Ayrıca negatif kalıplaşmış yargılar oluşmuş. Bu gruplar farklı kültürler geliştirmişler. Tesadüfi bir grup ayrımı yapılmış-

Yale Üniversitesi'nde de öyledir farklı tip insanlar bulunur. Bu karışım tesadüfi olmasına rağmen, ayırım tesadüfi olmasına rağmen kültürler oluşmuş. Kartallar kendilerini, titiz, küfretmeyen, birbirlerine saygı gösteren bir grup olarak tanımlamış. Fare Avcılarını da pasaklı, kaba ve kirli olarak tanımlamışlar. Fare Avcıları ise Kartalları aşırı derecede cici olarak tanımlamışlar. Ne kadar zalimce.

Nihayet, [gülüşmeler] hepsi düşmanlığa, baskına ve şiddete evrilmiş. Kartallar, Fare Avcılarının bayrağını yakmış, zaman zaman küfürler kullanılmış ve Sherif, bütün bu kurguyu yaratan psikolog, "Mükemmel" demiş [gülüşmeler] ve "Şimdi savaştan iki farklı kültür yarattık. Bu oldukça keyifliydi [gülüşmeler] Bu iki grubu tekrar arkadaş etmek için ne yapmalıyız? Bunu da çözersek tüm sorunları çözebiliriz" demiş. Bu yüzden işe koyulmuşlar. Kartallardan ve Fare Avcılarından birer sözcü belirleyip aralarında barış görüşmelerini yapmalarını, birbirlerine karşı güven kazanmalarını ve küfürlü sözleri bırakmalarını gerektikleri gibi konuları konuşmuşlar. Fakat bu başarısız olmuş. Barış konuşmacıları kendi grupları tarafından dışlanmışlar ve hain damgası yemişler. Başarısız olmuş. Grupların rekabeti yerine kişisel rekabet yaratan olimpiyatlar tarzında oyunlar geliştirilmiş. Fakat bu da başarısız olmuş. Olimpiyatlarda olduğu gibi kişisel başarılarını, grubun başarısı olarak yansıtıp tekrar Kartallar ve Fare Avcılarına dönüşmüş rekabet.

Yemekleri paylaşmışlar – bu yemek savaşlarına ve küfürlere yol açmış. Film paylaşmışlar, daha fazla kavga ve daha fazla küfür olmuş. Fişeklerle eğlenmişler [gülüşmeler] neredeyse deneyi sonuna yaklaştıran kötü sonuçlar doğurmuş [gülüşmeler]. Kardeşçe bir sevgi aşılması ve vaaz vermesi için bir din adamı getirmişler [gülüşmeler] Vaazlar tamamen başarısız olmuş. İlginç olan Kartallar oldukça etkilenmişler. Bunlar iyi çocuklarmış. Din adamına oldukça saygı duymuşlar fakat çıkardıkları sonuç "Komşumu sevmeyi öğrenmeliyim" olmuş. Eğer Fare Avcılarındansam komşum olan Fare Avcıları üyesini bir birey olarak sevmeliyim. Bu sevgi. Pis Kartallar gibi değil [gülüşmeler] Kullanılan yöntemlerin hepsi başarısız olmuş.

İşe yarayan şu olmuş: Sherif çocuklara – tüm çocuklara – kampa giden su yolunun kesildiğini söylemiş ve hepsinin kampı koruması gerekmiş. Bu durum süper bir hedef yaratmış, herkesin paylaştığı bir hedef ve belki daha da önemlisi ortak bir düşman. İşte biz insanların bir araya gelmesi için çözüm burada – isterseniz not edin [gülüşmeler] – savaştan tüm ülkelere ve dinlere uzaylı saldırısı altında olduğumuz uyarısı vermek [gülüşmeler] Sherif'in mantığı çerçevesinde bu hepimizi biraraya getirecek.

Farklı bir nokta da bu deneyde gruplaşmanın çok güçlü bir şekilde vurgulanmış olması. Ayrı yaşamışlar, birbirleriyle etkileşim halinde kalmışlar, kendi isimlerini kendileri koymuşlar. Psikolog Tajfel 2. Dünya Savaşı sonrasında grupları oluşturan şeyin ne olduğu ile ilgilenmeye başladı. Başka bir deyişle sizi ait olduğunuz gruptan başka bir gruba sokmak için ne yapmalıyım? Sınıfın bu kısmında bulunan kısmı şu kısımdan ve bu kısımdan farklı bir gruba sokmak için ne yapmalıyım? Ve örneğin sizi

bu gruptan ayırırsam ve 100 dolar versem bu parayı ayrıldığınız gruba mı yoksa yeni katıldığınız gruba mı verirdiniz? Bu durumda diğer grubun sizin için daha önemli olması için ne yapmam gerekirdi? Görünüşe göre fazla bir şey yapmam gerekmiyor.

Tajfel, bir deneyde katılımcılara modern sanat fotoğrafları göstermiş ve verdikleri cevaplara bağlı olarak onları Klee hayranları veya Kandinsky hayranları olarak tanımlamış. Bunların hepsi kurgu tabii. Aslında tamamen tesadüfi olarak atanmışlar bu gruplara, fakat Klee hayranları kendilerini diğer Klee hayranlarına daha yakın bulmuşlar. Klee hayranlarının Kandinsky hayranlarından daha zeki olduklarını düşünmüşler ve Klee hayranları kendilerine daha çok kaynak tahsis etmiş. Bu yüzden bunlara minimal gruplar deniyor. Bir gruba dâhil olmak için çok da fazla bir şey yapmak gerekmiyor.

Sonraki deneylerde yazı tura atmayı denemişler. Deney şöyle gidiyor. Bu sınıftaki herkese birer madeni para çıkarmalarını söylüyorum. Hepiniz yazı tura atıyorsunuz. Tura çıkarana bir grup, yazı çıkarana diğer herkes başka bir grup oluyor. Sonra tura grubuna “kendinizi bir yana bırakırsanız sizce ortalamada hangi grup daha zeki?” sorusunu soruyorum. Siz de “Yani bence tura grubu gerçekten çok zeki” şeklinde cevap veriyorsunuz. Size diyorum ki “Al sana biraz para. Bunu dağıtmak zorundasın.” Gruplar minimal olduğunda bu incelikli bir etki tabii ama büyük ihtimalle parayı kendi grubunuzdaki dağıtma ihtimaliniz diğer grup üyelerine dağıtma ihtimalinizden daha büyüktür ki bu da bize ahlaki duyguların sadece bireylerle değil grup psikolojisiyle de yakından ilişkili olduğunu gösteriyor. Bu noktada ahlaki duygular hakkında herhangi sorusu olan?

Öğrenci: Grupları nasıl oluşturduğunuzun ahlakla nasıl bir bağlantısı var?

Profesör Paul Bloom: Bu ahlak. Ahlakla bir bağlantısı var ama asıl – Yani soru şu “Grup üyeliği ile ahlak konusunun nasıl bir bağlantısı var?” Cevabı da şu, bahsettiğimiz ahlaki duygular empati ve önemsemek gibi duygular. Benim size karşı ahlaki duygular beslemem, sizin benim için önemli olduğunuz anlamına gelir. Eğer zarar görseydiniz bu bana yanlış gelirdi. Ve grup deneyinin iletmek istediği de bu ahlaki duygular ait olduğumuz gruplarla bağlantılı. Eğer ben bir Amerikalıysam ve siz başka bir ülkedensiniz size karşı sorumluluklarım bir Amerikalıya olduğundan daha az olacaktır. Eğer Klee hayranıysam ve siz Kandinsky hayranıysanız, bir şeyi benim hak ettiğim kadar hak ettiğinizi düşünmeyeceğim.

Ahlaki yargı oldukça heyecan verici bir alan ve bu konu hakkında yakın zamanda yapılmış birçok araştırma var. Ahlaki yargılardan kastım empatik duygular değil, önemsemek ve sevgi veya onaylanmak ve onaylanmamak değil, yani önemsemek ve sevgi ve empati duyguları değil, ama bir şeyin iyi olması ve kötü olması gibi şeyler ya da adil olması ya da olmaması. Sonuç olarak ahlaki yargılar için üç tane ahlaki yargı var. Farz edin ki çilekli dondurmaya sevmiyorum. Bu bir değerlendirme. Bu bir yargı ama ahlaki bir yargı değil. Neden değil? Çünkü bence bir sorumluluk duygusu taşıyor. Birisinin yemek yemesinin ya da çilekli dondurma yemesinin bir sorumluluk olduğunu düşünmüyorum. Ayrıca bir yaptırım ögesi de taşıyor ki bu da

herhangi birinin çilekli dondurma yediği için cezalandırılması gerekmediği anlamına geliyor. Diğer taraftan çocuk katillerinden hoşlanmadığımı söylersem, bence bu ahlaki bir yargıdır. Yani sonuç olarak “Bebek katillerinden hoşlanmıyorum. Yani [duyulmuyor] siz bebekleri öldürmeyi seviyorsunuz. Bence aslında bebekleri öldürmemekle sorumluyuz.” Eğer benimle aynı fikirde değilseniz, hatalısınız ve bu bebekleri öldürmekten vazgeçmelisiniz. [gülüşmeler] Eğer bebekleri öldürmekten vazgeçmezseniz, onları öldürdüğünüz için cezalandırılmalısınız. Ve bu da benim bebekleri öldürmemek konusundaki yargımı ahlaki yargı yapan şey.

Şimdi bazıları bu duruma yanlış bakıp “Baksana ne garip bir konu bu ahlak. Ahlaka inanmıyorum. Nietzsche’ye inanıyorum. Etiğe inanmıyorum” diyebilir. Fakat bunu söyleseydiniz size inanmazdım, çünkü bu çerçevede bahsettiğimiz ahlak sadece sizin politik sorunlar ya da kürtaj ya da ölüm cezası gibi büyük ahlaki sorular karşısındaki pozisyonunuzla ilgileniyor. Daha ziyade bir nevi ahlaki yargının sürekli olduğunu ve çoğunlukla bilinçsizce olması ile ilgileniyor. Yani hayatınızı yaşarken ne yemeniz gerektiği gibi soruları cevaplamanız gerekiyor. Ahlaki vejetaryen var mı burada? İnsanları teşvik etmek için ben elimi kaldırıyorum [gülüşmeler]. Peki. Derneklere yardım yapan var mı? Derneklere yardım yapmayan var mı? Güzel [gülüşmeler]. Fark ediyorum ki ahlaki vejetaryenler gibi değil bu durum. Kimlerle sosyalleşiyorsunuz? New Haven ve Yale etrafında evsiz insanlar var. Onlara ne veriyorsunuz? Onlara bakmaktan kaçınıyor musunuz? Hayatınızla ne yapmak istiyorsunuz? Kiminle seks yapıyorsunuz? Hangi koşullarda ve hangi durumlarda? Bunlar ahlaki sorular.

En sevdiğim ahlaki ikilem sokakta yürürken, tanıdık birini gördüğümde onunla sohbet etmemek için gözlerimi mi kaçırıyorum, durup “Selam, Nasılsın?” mı diyorum, yoksa sadece kafamı sallayarak selam verip bundan daha fazlasının olmayacağını bilerek mi hareket ediyorum? [gülüşmeler] Ve oradan ayrıldıktan sonra “Ah, o adama bakıp göz teması kurmalıydım, ahmağın tekiyim. Orada evsiz bir adam var [evsiz adamla etkili bir göz teması kuruyormuş gibi davranıyor]” mı diyorum? [gülüşmeler] Fakat bunlar günlük olarak karşılaştığımız ahlaki sorular ve ahlaki muhakemeyi nasıl yaptığımız konusundaki çalışmalarda bir kesinlik var.

Peki, ahlaki muhakeme konusunda ne biliyoruz? Birtakım evrensel kurallar olduğunu biliyoruz. Ahlaki yargının dünya üzerindeki her yerde geçerli olan tarafları var. Ve şu anda çok kuvvetli olmamakla birlikte bazı bulgular var ki, aynı içgörü küçük çocuklarda ve şempanzelerde, kapuçin maymunlarında, makaklarda da var. Ve bu içgörüler dolandırıcılara karşı öfke duymak, paylaşanlara minnet duymak gibi şeyler. Bunları tutuklunun ikilemi olarak da görmek mümkün ki bunlar bazı şeylerin doğru bazı şeylerin yanlış olduğunu gösterir. Bunlar temel şeylerdir.

Fakat ahlaki muhakeme kültürlerarası psikoloji ile ilgilenenler için de çok çarpıcı bir konu çünkü kültürler arasında açık farklar var. [Atropolog\(EKLENDI\)](#) Richard Sweder bize insanlar arasındaki farklılıkları bir liste halinde sunuyor.

İnsanlar her türlü şeye karşı dehşete düşmeyi, öfkelenmeyi, kızgınlığı, gururu, tiksini, suçluluk hissetmeyi, utanmayı doğal karşılıyor. Ve ardından uzun bir liste geliyor “mastürbasyon, homoseksüellik, cinsellikten kaçınma, çok eşlilik, kürtaj, sünnet, fiziksel ceza, idam cezası, İslam, Hristiyanlık, Musevilik, kapitalizm, demokrasi, bayrak yakma, mini etekler, uzun saç, dazlak olmak falan... çocukların ve ebeveynlerin aynı yatakta yatması, çocukların ve ebeveynlerin aynı yatakta yatmaması, kadınların çalışmasına izin verilmesi kadınların çalışmasına izin verilmemesi”.

Eğer bir liste yaparsam ve insanların bunları işaretlemesini istersem hepinizin tahmin edebileceği gibi bazı farklılıklar olacaktır. Bazılarınız et yemenin normal olduğunu düşünüyor bazılarınız normal olmadığını düşünüyor. Boşanma konusunda farklı görüşleriniz olabilir. Çoğunuz kadınların çalışmasına izin verilmesi gerektiğini düşünüyor. Çoğunuz homoseksüelliği ayıplamaktan yana olacaksınız ya da olmayacaksınız. Çok eşlilik konusunda kayıtsız kalabilirsiniz. Cinsellikten kaçınmadan kimse hoşlanmayacak vesaire [gülüşmeler]. Ama farklı kültürlerden insanlara aynı listeyi verseydik muhtemelen farklı bir tablo ortaya çıkardı. İnsanların çeşitlilik gösterdikleri konular bunlar. Ama insanların bebek öldürme konusundaki duygularında çok da fazla çeşitlilik göstereceğine inanmıyorum. İnsanların ben bugün senin için bir şey yaptım ve sen benim için bir şey yapmadın gibi durumlar için duygularının çok farklılaştığına inanmıyorum. Bence bunlar içgüdüsel, bağlantılı ve tutuklunun ikilemi sorununu çözmek üzere evrimleşmiş şeyler. Fakat önemli konular ve kültürden kültüre büyük farklılıklar gösteriyorlar ve iyi bir psikoloji kuramı bu farklılıkların nasıl ortaya çıktığını açıklamalı.

Shweder’in oldukça ilginç bir kuramı var. Shweder’a göre üç çeşit düşünce var, ahlaki düşüncenin üç çeşit altyapısı ve üç farklı etiği var. Etiklerin özerkliği var. Bizim kültürümüzdeki filozofların ahlak, adalet öğeleri, eşitlik öğeleri, bağımsızlık öğeleri olarak değerlendirdikleri şeyler bunlar. Fakat birçok kültür, topluluğa ait etik kurallar üzerine odaklanarak iş bölümünü, statüyü, hiyerarşiyi ve dayanışmayı yaratıyor. Diğer kültürler daha çok tanrısallık etiklerine odaklanarak masumiyet, kutsallık, kirlenme ve ruh ile bağlantılı öğelere odaklanıyor.

Örneğin erkeklerin ve kadınların haklarından ve neleri yapmaya izinli oldukları konusunda konuşurken etik özerkliğine bağlı olan toplumumuzdaki birçok insan, tüm davranış alanlarında eşit haklara sahip olmamız gerektiğini savunacaktır. Duyguları olan özgür varlıklar olarak istediklerini yapma hakları olmalı, tabii karşısında zorlayıcı bir argüman – ki bu diğer insanların hakkına tecavüz anlamına gelir – olmadığı takdirde. Diğer taraftan toplumun etiği içindeyseniz, erkeklerin ve kadınların farklı hakları ve sorumlulukları olduğunu savunabilirsiniz. Belirli şeyleri yapmak için doğmuş olabilirler dolayısıyla bu işleri yapmaktan sorumlu olabilirler. Tanrısal bir etik taşıyorsanız belirli davranışlara ve hareketlere karşı dinsel emirlere başvurabilirsiniz ve bunlar kadınların ve erkeklerin hareketlerini farklı şekillerde kısıtlayabilir. Örneğin yemeği kirleteceğinden kadınların adet döneminde yemek hazırlamasını uygun bulmayabilirsiniz. Kimin kiminle seks yapacağı konusundaki katı kurallara

inanabilirsiniz ki bunların insan hakları ve özgürlüğü ile uzaktan yakından alakası yoktur. Alakalı olduğu tek şey kirlilik ve ruh ile ilgili sorunlardan dolayı işlerin olması gerektiği gibi olması durumudur.

Şimdi, Batı kültürleri, daha önce de söylediğim gibi etik özerkliğine oldukça bağlıdırlar ve dolayısıyla bizim kültürümüzdeki tartışmalar genellikle etik özerklik çerçevesinde gerçekleşir. Bu sınıfta kürtajlı ilgili olarak bir münazara yapsak bazılarınız der ki “Bakın, cenin hisseden bir varlık ve yaşamaya hakkı olduğu kadar kendi annesi tarafından öldürülmemeye de hakkı var.” Diğerleriniz ise şöyle düşünebilir “Hayır. Bir kadın kendi vücudu üzerinde gerekli hâkimiyet ve özgürlüğe sahiptir – dolayısıyla istediği gibi kontrol etme hakkına sahiptir.” Eğer nefret konuşması konusunda tartışıyorsak, istediğini söyleme özgürlüğü ile aşağılanmadan ve tacizden yoksun kaliteli bir eğitim hakkı arasında dengeden bahsedebiliriz. İşleri çerçeveleme yöntemimiz bu. Fakat bu alandaki daha ilginç keşiflerden biri de, insanlar etik özerkliğe bağlı olduklarını düşünseler de, kendi kültürümüzdeki insanlar bile, yüksek derecede eğitim almış olanlar bile, sizin gibi insanlar bile, o kadar da basit olmayan ahlaki yargılar taşıyorlar.

İşte bu da Virginia Üniversitesi'nden Jonathan Haidt'in bir çalışması. Bu çalışmada Haidt'e göre insanlara sorduğunuzda kültürümüze ve etik özerkliğe inandıklarını söylüyorlar. Eğer kimseye zarar veren bir durum yoksa sorun değil. Yani size seksle ilgili tutumunuzu sorarsam, çoğunuz ama hepiniz değil – farklı kültürlerden geliyorsunuz, farklı tutumlarınız var – ama çoğunuz karşılıklı istekli olan yetişkinler arasında kimse zarar görmediği sürece seksin sorun olmadığını düşünür, kimse zarar görmediği sürece insanların haklarına saygı duyar. Örneğin homoseksüel evlilikler ya da homoseksüel cinsel ilişki sizin için sorun olmaz çünkü kimse zarar görmüyor ve bunlar karşılıklı olarak razı olmuş yetişkin insanlar. Haidt'e göre bu argümanda bazı sorunlar var ve bu sorunları bazı hikâyelerle örneklendiriyor. Şimdi bunlardan birini sizinle paylaşıyorum:

Julie ve Mark kardeşler. Üniversite bahar döneminin sonunda yaz tatili için Fransa'ya gidiyorlar. Bir gece plajın yakınında bir kulübede uyuyorlar. Sevişmelerinin ilginç ve eğlenceli olabileceğine karar veriyorlar. En azından yeni bir deneyim olabileceğini düşünüyorlar. Julie zaten doğum kontrol hapı kullanıyor Mark da her ihtimale karşı kondom kullanıyor. İkisi de bu deneyimden keyif alıyor fakat bir daha yapmama kararı alıyorlar. O geceyi özel bir sır olarak saklayacak olmaları onları birbirlerine daha da yaklaştırıyor. Bunun hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizce sevişmeleri normal mi?

Kim evet diyor? Güzel. Bazı insanların evet diyeceğini ellerini kaldırıp etraflarına şaşkınlıkla bakıp kimsenin onlara katılmadığını görmelerini bekliyordum [gülüşmeler]. Kim hayır diyor? Peki. Kim emin değil? Emin değilsiniz? İşte bu en garibi [gülüşmeler]. Haidt'e göre bu dağılım... Bakın... Eve gidip anne babanıza sorarsanız 'Iyy.Sen Yale'de ne öğreniyorsun?' diye sorabilirler [gülüşmeler]. Bu durum, bazılarının normal karşılayabileceği oldukça alışılmadık bir kültür.

Haidt'in bulgularına göre birçok insan normal olmadığını söylüyor ve iyi bir psikolog olarak "peki burada ne sorun var?" diye soruyor. Burada kardeşlik ilişkisi var. Ve cevaplar ilginç. İnsanlar kendilerini etik özerkliğe adanmış olarak gördüklerinden direkt olarak iğrenç bir durum olduğunu söyleyemiyorlar. Dolayısıyla, Haidt'in deyimiyile "ahlaki şaşkırtma" davranışı gösteriyorlar bu da bir açıklama bulmak için mücadele etmeleri gerektiği anlamını taşıyor. Korkunç olduğunu söylüyorlar çünkü çocukları olacak ve çocuklarının ucubeleşmesini istemiyorlar [gülüşmeler] ve sonra deneyi yapan kişi şöyle yorumlar yapıyor: "Yok ya, ikisi de doğum kontrol hapı kullanıyor" "Belki yaşı küçüktür" "Hayır küçük değil" ve en sonunda "Sadece yanlış işte".

Benzer şekilde başka bir senaryo da – [gülüşmeler]. Bu seferki o kadar da kötü bir senaryo değil [gülüşmeler]. Bir ailenin köpeğine dışarda oynarken araba çarpıyor [gülüşmeler]. Aile köpeği alıyor ve "Ah Fido öldü, Fido öldü, ama akşam yemekte ne var?" diyorlar. Sonra köpeği pişirip yiyorlar. Kim buna normal diyor? Güzel [gülüşmeler]. Kim normal değil diyor? Peki. Sonra tuvaletlerinin pis olduğunu fark ediyorlar. "Ama bir dakika, bir Amerikan bayrağı var" [gülüşmeler]. Sonra bayrağı temizlemek için tuvaleti kullanıyorlar. Bunun normal olduğunu kim düşünüyor? [gülüşmeler] Normal olduğunu düşünen var mı? Dikkatinizi çekerim aldığım cevaplar eşit sayıda. Tümünde, "Ah burada bir terslik var" diyenlerin çoğunluğu elit üniversitelerde olup da üniversite öğrencisi olmayanlar.

Son olarak bir de bu var. Bu seferki tahmin ettiğiniz kadar kötü [gülüşmeler]. Adamın birisi yalnızlık çekiyor ve markete gidip donmuş bir tavuk alıyor, eve getiriyor ve onunla ilişkiye giriyor [gülüşmeler]. Sonra onu pişirip yiyor [gülüşmeler] Bakın. Bu Psych Review'da bilimsel bir çalışma. [gülüşmeler] Peki. Bunun normal olduğunu kim düşünüyor? [gülüşmeler] Güzel. İnsanlar arasında bir tutarlılık olduğunu görüyorum. Bunun normal olduğuna inanan insanlar, gerçekten samimi olarak normal olduğuna inanıyorlarsa etik özerkliğe bağlı olduklarını söylemek için her türlü hakka sahipler. Normal olmadığını düşünenler, kendinize "neden" sorusunu sormalı ve nedenlerinizi gözden geçirmelisiniz. İnsanlar oldukça zeki varlıklar dolayısıyla nedenleri kolayca sıralayabilirler. "Ah, hastalık" diyebilirler fakat bu samimi bir cevap değil. Dikkate aldıklarınızı çıkartırsanız tepkiniz kalır. Bunlar farkında olmadığımız bazı faktörlerin ahlaki yargımızı nasıl yönettiklerini gösteren ilginç vaka analizleri. Ahlaki yatkinliklerimiz bizi şaşkırtabilir.

Milgram'ın çalışmasının arkasında yatan – ki bu ahlak konusu çerçevesinde tartışacağımız son konu – Milgram çalışmasının ardında yatan motivasyon, Yahudi soykırımını idi ve neden böyle bir şeyin olabileceğini keşfetmek istiyordu. Bu arada – filminden de biliyorsunuz Milgram bir Yale profesörüydü. Tenür alamadığı için Yale'den ayrıldı, Harvard'a geçti, orada tenür alamadı. O zamanlar ismi "deli doktor" a çıkmıştı. En son City University of New York'a gitti. 33 yaşında tam anlamıyla bir profesör oldu ve 50li yaşlarının başlarında yaşamını yitirdi. Olağan dışı buluşları oldu fakat çok iyi bir hayatı olmadı. Önümüzdeki hafta konuşacağımız başka bir konu da..."ayrılığın 6 derecesi" ni duyan var mı? Milgram'ın güçlü bir hayal gücü varmış.

Peki. Şimdi bunların tümü bir tekrar. İşte ortada bir adam var. Filmi gördüğünde [Milgram'ın "İtaat" adındaki uyum çalışmaları konusundaki film] kaç kişi güldü? Neden güldüğümüz ilginç bir soru ve bunun hakkında daha sonra konuşacağız. Verilen şoklar "hafif şok"tan XXX'e kadar. Bu gördüğünüzün bir tekrarı aslında. Öğrenen kişi sürekli daha fazla şoklandığı için isyan ediyor fakat deneyi yapan kişi itaat istemeye devam ediyor. Filmi görmeyenleriniz için, kurguda bir kişi katılımcı. Bir hafıza oyununda olduklarını ve birisine bir şey öğrettiklerini düşünüyorlar ama aslında şoklanan kişi bir deneyi yapan ekibin müttefiki ve gittikçe artan şoklara karşı belirli şekillerde tepki vermek üzere eğitilmiş bir kişi. Ve sonuç şu ki çoğu insan başka bir insandan aldıkları yönerge doğrultusunda tanımadıkları bir insana ölümcül şoklar verebilir.

Şimdi bu konuda bazı kötü açıklamalar var. Bir açıklamaya göre bunlar gerçekten garip insanlar. "Bunlar bir grup anormal psikopat". Fakat bunun doğru olmadığını biliyoruz. Bir sürü katılımcı ile tekrarlanmış bir deney bu. Milgram'ın orijinal çalışmasındaki insanların farklı olduğunu düşünmenin bir anlamı yok. Kimsenin şok vermekten zevk almadığını filmde hatırlarsınız. Oldukça rahatsızlardı, çelişki içindelerdi ve büyük ölçüde stres hissediyorlardı. Bunu yapmaktan hoşlanmıyorlardı.

Bu çalışmayı takip eden bir takım çalışmalar yapıldı. Bu orijinal deney. Eğer Yale'in elinden kontrolü alırsanız, otoritenin bir kısmı gidiyor. Benzer şekilde ölümcül şok vermeler de azalıyor. Öğretmen öğrenenle birlikteyken seviye düşüyor. Adamın elini tutacak durumdaysanız onu öldürme ihtimaliniz daha düşük. Eğer deneyi yapan kişi size yönergeyi telefonda söylerse söylediklerini yapma ihtimaliniz daha düşük. Eğer laboratuvarında beyaz önlük giymiş bir adam değil de herhangi birisi "Şok vermeye devam et, sorun yok" derse bunu yapma ihtimaliniz daha düşük ve eğer bir isyan varsa ve başka birisi çıkıp "Yapmayacağım" derse sizin de yapmama ihtimaliniz oldukça yüksek. Ve eğer vereceğiniz şok düzeyini kendinizin belirleme şansı olsa çok az insanı son seviyede şoka maruz bırakırdınız. İşte bunlar birisini öldürmeme seviyesinde tutabilecek önemli bazı faktörler. Ve sonuç olarak bu faktörlere bakarak birisinin böyle bir şeyi yapması için ya da yapmaması için mükemmel ortamı belirleyebiliriz.

Milgram deneyiyle ilgili birkaç ciddi eleştiri daha. Milgram'ın deneyi, insanların katılımcı olarak kullanılacağı deneylerle ilgili protokolü belirleyen insan-katılımcı komiteleri kurulmuş olmasının nedenidir. Bu insanlar üzerinde yapılan, oldukça korkutucu ve stresli bir deneyim yaşatan bir çalışmadır ve bu derste birçok çalışma konusunda söylediğim gibi, bu çalışma da bugün olsa yapılamazdı. İnsanlar bu deneye katıldıkları için mutlu olduklarını söylemişler ve sadece %2 pişman olduğunu belirtmiş ama yine de ciddi bir hasara neden olmuş olabilirdi ve belki de olmuştur. İnsanlar laboratuvarı kendilerini daha çok tanımış olarak terk ettiler, yani bir insanı öldürmeleri söylendiği zaman öldürebileceklerini bilerek... Ve bir psikolog olarak söylemeliyim ki bunu insanlara yapma hakkımız yok. Bence insanlar bunları kendileri de öğrenebilirler. Size ,insanları öldürdüğünüze inanmanızı sağlayıp ardından bunun

sadece bir oyun olduğunu söylemeye hiç hakkımız yok – birisini öldürmenize yol açtık. Ve bu gerçekten ciddi bir etik eleştirisi.

Tarihçiler ve sosyologlar Milgram'ın sorguladığı ve ilgilendiği soruları gündeme getirmişler yani itaatin soykırım davranışlarına ne kadar iyi bir örnek teşkil ettiğini gündeme getirmişler – ki bu tartışmaya açık bir konu. Birçok örnekten birisini alırsak, Goldhagen'e göre Nazi Almanyası'nda Yahudi soykırımını gerçekleştiren insanlar yalnızca emirlere uyan itaatkârlar olmaktan daha çok hevesli olan gönüllülerdi. Yine de Milgram'ın deneyi birçok açıdan ve birçok nedenden dolayı oldukça ilginç çünkü bir insanın korkunç bir şey yapması için mükemmel ortamı kurgulama konusunda iyi bir örnek ve mükemmel ortamı yaratmak farklı malzemeler içeriyor. Otorite örneğin, bu durumda Yale'in otoritesi ve bilimin otoritesi. “Bu, devam etmesi gereken bir deney”. Kendinden emin bir deneyci ögesi – Deneycinin kendisi kaygılı, isteksiz, kafası karışmış görünseydi sonuçlar farklı olabilirdi fakat sorumluluğu alacağını söylemeyi hiç bırakmamış. Öğrenen ve deneyci arasında mesafe vardı. Hatırlarsanız adama dokunduğunuzda daha az etki altında kalıyordunuz fakat mesafe onu öldürmenizi kolaylaştırıyor. Son olarak, yeni bir durum var ve nasıl davranılması gerektiği konusunda bir model yok. Milgram deneyini biliyor olmanın en iyi taraflarından birisi, gerçek hayatta bu başınıza gelirse, deney olarak değil gerçek hayatta, size yeni bir şey gibi gelmeyecek. Bunun ne tür bir şey olduğunu biliyor olacaksınız ve durumu bunun ışığında değerlendireceksiniz.

Bu dersi Milgram ve diğer çalışmaları toparlayarak bitirmek istiyorum. Öncelikle bizi kötüye iten iki büyük gücü konuşmaya başlayarak ardından bizi iyiye iten iki büyük gücü konuşarak bitireceğim. Kötüye iten birinci güç, kimlik belirsizliğidir. Bunun anlamı şu, insanların bir gruba dâhilken kötü olmasının sebebi sorumluluğun dağılmasıdır. Ben sokakta tek başıma beysbol sopasıyla camları kırarak koşturup duruyorsam, biliyorum ki bu benim. Ama eğer 20 kişiyle birlikteysem, artık bu durumda ben değilim. Grubun bir parçasıyım ve o kadar da kötü hissetmiyorum. Sorumluluk dağılıyor. O zaman grupların güçlerinden biri de sorumluluğu yok etmesi.

Sorumluluğu diğer yollarla da yok edebilirsiniz. Sorumluluğu yok etmenin bir başka yolu da emir almaktır. Ben değilim. Ben sadece bana ne yapmam gerektiğini söyleyen başka birinin aracıyım. Ve sorumluluğu yok etmenin bir başka yolu da anonim olmak. İşte size bir soru. Birçok şiddet hareketinde ve savaşta, insanlar yüzlerini boyuyorlar ya da maske takıyorlar. Neden? Yani, anonim olma durumu var. Kötü şeyler yaparken maskemi takarsam kimse bunun ben olduğumu bilmeyecek ama burada bir de psikolojik olarak azat edilme etkisi var. Anonimsem, bu ben değilim ve aynı ahlaki sorumluluğu hissetmeden berbat şeyler yapabilirim.

Bu analiz neden insanların yardıma muhtaç olanlara her zaman yardım etmediğini açıklıyor. Eğer bir grup varsa, yardım etme sorumluluğu azalıyor ve bu farklı şekillerde ele alınmış fakat temel olan fikir şu ki hep başkasının yardım edeceğini düşünerek yardım etmiyoruz. Burada bir dağılım var. Bu slayt bunu destekleyen bazı ünlü çalışmaları özetliyor. Ders kitabında detaylı olarak ele alınan

klasik örnek, Kitty Genovese durumu. Etrafı apartmanlarla çevrili olan ortak bir alanda, düzinelerce insan, düzinelerce normal, iyi insan izlerken bir cinayet oldu. Bu insanlar cinayeti izledi ve hiçbir şey yapmadılar. Duyduğum kadarıyla bu konuda verilebilecek güzel bir tavsiye, eğer bir şehir sokağında kötü bir duruma düşerseniz, mesela kalp krizi geçirirseniz ya da bacağınız kırılırsa ya da soyulursanız, “İmdat!” diye bağırmak genellikle başarılı olmayacak – bu araştırmalara dayanan bir çıkarım. Çünkü etrafımda 10 kişi varsa ve birisi “İmdat” diye bağıırıyorsa ben yardım etmeleri için dönüp diğer 9 kişiye bakarım. Onlar da bir şey yapmıyor ve dönüp bana bakıyor. Ben de bir şey yapmıyorum. Yürümeye devam ediyoruz. Burada yapılması gereken birini işaret ederek “Hey sen yeşil kazaklı, polisi çağır!” demek. Bunun psikolojik kanıtı da eğer yeşil bir kazak giyiyorsam ve birisi bana polisi aramamı söylüyorsa ararım. Başkası zarar görürken orada öylece oturamam. Diğer taraftan, birisi “Polisi arayın!” diye bağıırıyorsa ve ben de yapacak işlerim var diyorsam, sorumluluğun dağılması hem kötü şeyler yapmak istediğimizde hem de başı dertte olan diğer insanlara yardım etmek istediğimizde olanların ikisini de açıklıyor.

Başkalarına iftira atmak. Başkalarının önemsenmemesi için birçok yol var. Bu da işin diğer tarafı. Korkunç şeyler yapmanın bir yolu kendinizi kaybetmek ki bu şekilde bir birey olmazsınız, diğer bir yolu da karşınızdakinin bir birey olmaması. Bunu nasıl yaparsınız? Psikolojik ya da fiziksel bir mesafe kurarak yaparsınız. Benden uzak bir mesafedeyseniz sizi öldürme ihtimalim yakın mesafede olduğunuz durumda öldürme ihtimalime göre daha güçlü. Sizin bir kişi/birey olmadığınızı düşünebilir ve sizi bu şekilde tanımlayabilirim ve bunu dil kullanarak yapabilirim. İnsan yerine “kargo” terimini, cinayet yerine “yok etme” terimini kullanabilirsiniz. Espri, insanlara iftira atmak ve insanları indirgemek için oldukça güçlü bir yöntem. Bir insana gülmeye başladığınızda karşınızdaki kişinin bir insandan daha az olduğunu düşünürsünüz ve birazdan gülmeye konusunu konuşurken bu konuya daha detaylı olarak değineceğim.

İsimlerini alabilirsiniz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirimindeki en ilginç şeylerden birisi – gerçekten ilginç bir hak. Burada şöyle diyor “Herkesin bir isim hakkı var.” Ne kadar ilginç bir hak diye düşünebilirsiniz fakat çok akıllıca bir noktası var. Birisinin ismini alırsanız o kişi daha az önemli olur. İnsanların isimleri var. İnsanların, onları diğerlerinden ayıran, onları insan yapan bireysel isimleri var. Ve birisinin ismini bildiğinizde onlara kötü bir şeyler yapma ihtimaliniz daha az olur. Ve bir başka seçenek de – kendi araştırmalarıma dayanarak değerlendirecek olursam – ismi olmayanları iğrenç olarak görebilirsiniz.

Paul Rozin, iğrenmeyi “beden ve ruh duygusu” olarak tanımlamış. Ve iğrenme hakkında bildiğimiz belirli birtakım şeyler var. İnsanlar için evrensel bir duygu. Belirli bir yüz ifadesine sahip temel bir duygu. Paul Ekman’ın temel duygular üzerindeki çalışmasını hatırlayın, duyguların dışavurumunun evrenselliğini hatırlıyor musunuz? İğrenme bunlardan bir tanesi ve bu listede yer alan belirli evrensel şeylerle ortaya çıkıyor. Nereye giderseniz gidin, dışkı, idrar, kan, kusma, çürümüş çiğ et ve çoğunlukla etlerin büyük bir kısmı iğrenç olarak nitelendirilecektir. Şimdi iğrenme konusunda söyleyeceklerimiz bu kadar olsaydı, ahlakı çok da etkilemiyor olurdu fakat

biliyoruz ki insanlar da birbirlerine iğrenç görünebilirler. Charles Darwin, insan davranışının parlak bir gözlemcisi olarak, bunu örneklemek için güzel bir hikâye anlatıyor: Bir yerli, soğuk bir yerde tutularak korunmuş bir ete parmağıyla dokunduktan sonra etin yumuşaklığına karşı açıkça bir tiksinti gösterirken, ben elleri pis olmamasına karşın bir yabancı adamın çıplak elleriyle benim yemeğime dokunmuş olmasından tiksindim.

İnsanlar iğrenç olabilir ve iğrenç olduklarında daha az önemsenirler. Bir filozof ve alim olan Martha Nussbaum bunu çok güzel bir biçimde özetler: “Tarih boyunca – sümüklülük, kötü koku, çürümüşlük, kokuşmuşluk gibi – belirgin tiksinti uyandırıcı özellikler Yahudiler, kadınlar, eşcinseller, dokunulmazlar ve alt sınıftan insanlarla ilişkilendirilmiştir – bu insanlar bedeninin kiriyle lekelenmiş gibi düşünölmüştür.” “Hiçbir—” bunu okumayacağım ama bu bir tipik Nazi propagandası örneğidir. Soykırımla ilgili arkada kalan yazılı kayıtlar, iğrenmenin nasıl da insanları insanlıktan çıkararak onları öldürmeyi kolaylaştırma yöntemi olarak kullanıldığını göstermektedir. Bunu geçiyorum.

Olumlu bir noktaya geçerek bitirmek istiyorum. Bu olumlu nokta iyiliğe iten güçlerdir. Kötülüğe iten güçler kendinizi birey olarak kaybetmeniz, kalabalıkta kaybolmanız, sizi aracı olarak kullanan bir otoritenin varlığında kendinizi kaybetmeniz, anonimleşerek kendinizi kaybetmeniz ve ilaveten diğerlerine sanki onlar insan değillermiş de sayılabmış, nesnelermiş ya da iğrenç şeylermiş gibi davranmanızdır ancak iyiliğe iten bazı güçler de vardır. Bunlar “temas kurma” ve “karşılıklı bağımlılık”tır. Bu, diğer insanlara bağlı olduğunuz sürece onlara daha çok kendi bencil nedenlerinizden ötürü iyi davrandığınızı söyleyen bencil gen kuramının genişletilmiş hali gibi düşünölebilir. Robert Wright, “Japonların bombalanmasını istememe nedenlerimden biri onların benim minivanımı üretmiş olmalarıdır” diyerek bunu çok açık sözlülükle dile getirmiştir. Buradaki temel fikir onun Japonlara ekonomik bir bağımlılığı olduğudur. Farklı gruptandırlar, normal koşullar altında Wright onları öldürmek isteyebilir ancak aradaki karşılıklı bağımlılık normal bir iletişimi doğurmaktadır.

Thomas Friedman, McDonald’s’ın olduğu iki ülkenin asla savaşa girmeyeceğini çünkü McDonald’sın küresel bir karşılıklı bağımlılığa zorladığını iddia eder. Bu iddia, NATO Saraybosna’yı bombaladığı zaman yanlışlanmıştır ancak Friedman’ın düşüncesi, karşılıklı bağımlılık sizi diğer insanlarla uzlaşmaya iter fikri, iyi niyetli bir düşüncedir.

Daha genel olarak, “Temas Kuramı” dediğimiz bir kuram vardır. Yani karşılıklı bağımlılık bir şeydir ama daha da ilginç olan diğer insanlarla kurulan basit bir temastır. Özellikle aynı statüye sahipseniz, ortak bir amacınız varsa ve sosyal desteğiniz varsa bunlar sizi diğer insanlardan daha fazla hoşlanmaya itiyor. Bugün, böyle yapılmadığı takdirde birbirlerine karşı kin güdecek insanların – Amerika’daki beyazlar ve siyahlar örneğin – bir araya getirildiklerinde birbirlerinden daha fazla hoşlanacağını gösteren düzinelerce belki yüzlerce çalışma var. Bu insanları bir araya getirme koşulları üzerine birçok sosyal psikoloji çalışması var. Daha önce üzerine konuştuğumuz Robber Mağarası deneyi bunun güzel bir örneğidir. Çocukları bir araya getirmek mümkün değildi ancak ne zaman iki grubun da ilgilendiği ortak bir

amaçları oldu, bu amaç, grupların karşılıklı bağımlılık geliştirmelerine ve sonrasında da bu temas ahlaki duygulara yol açıyor.

Ordu, buna çok güzel bir örnektir. Birleşik Devletler'deki ordu böyle olmadığı takdirde bir araya gelmeyecek ve birbirleriyle temas kurmayacak olan insanların bir araya getirildiği yerdir. Ordudaki insanların, örneğin ırkçı insanların farklı ırktan insanlarla çalıştıkları takdirde onları, önce sevdiklerinden daha çok sevdiklerini gösteren çalışmalar vardır. Bunun olması için gereken tüm malzemelere sahipsiniz. Ortak bir amaç için çalışıyorlar, ordu bu insanların bir araya gelmesini destekliyor, adil ve eşit düzeylerde bir araya getiriliyorlar.

Yale gibi üniversitelerin gruplar arası olumlu teması ne kadar desteklediği üzerine tabi ki tartışmalar var. Ve siz bu konuda kendinizi bir alıştırma olarak düşünebilirsiniz. Eğer bu saydıklarımız temas için gerekli koşullarsa, bu koşulların üniversite ortamında, örneğin beyazlar ve siyahlar ya da Amerika'nın güneyinden ve kuzeyinden gelen insanlar için ne kadar sağlanıyor? Ve kampüste, Yale topluluğu içinde ne derece ayırım yapıldığı üzerine tartışmalar döndüğünü biliyorum. Ve siz kendinize bu ayırımın ne derece olduğunu ve bunun Temas Kuramını ne kadar yansıttığını, bunun Temas Kuramı'na göre hangi rolü oynadığını sorabilirsiniz.

Son olarak, bu söyleyeceğim son şey, başka bir insanın bakış açısından bakabilirsiniz, o insanları daha fazla önemsersiniz. Bu, ahlaki açıdan iyiliğe iten güçlerden sonuncusudur. JFK eşit hakları savunurken soyut bir felsefi argüman üretmek yerine onu dinleyen beyazları başkalarının bakış açısından bakmaya davet etmiştir.

Eğer bir Amerikalı, ten rengi koyu olduğu için halka açık bir restoranda yemek yiyemiyorsa (vesaire vesaire vesaire) aramızda kimler ten renginin değişmesinden hoşnut olurdu? Aramızda kim gecikme ve sabır öğütlerinden memnun olurdu?

Nussbaum, Yunan dramalarından bahsediyor ve aslında bu dramaların, insanları, olmayı bile hayal edemedikleri, göz göze bile gelmeyi hayal edemeyecekleri karakterlerin bakış açısından dünyayı görmelerine davet ettiğini söylüyor ve bu durumun insanlarda empatik bir açılıma yol açtığını ekliyor. Bence ahlaki iyiliğin en büyük etki alanı hikâye anlatımı çünkü burada insanlar dünyayı başkasının bakış açısından görmeye davet ediliyorlar.

Son olarak, direkt yollar da var. İnsanlara soru sorabilirsiniz ki bu, çocuklarımızın merhamet anlayışını geliştirmek istediğimizde kullandığımız bir yöntemdir. "Onların bakış açısından görmeye çalış. Aynı şey senin başına gelseydi ne hissederdin?" diye soruyoruz. Bir de dolaylı yollar var. Örneğin metaforun gücünü kullanabilirsiniz. Yakın olduğunuz, size tanıdık gelen bazı şeyler vardır ve bu tanıdık şeylerin altına yeni şeyler ekleyebilirsiniz. Yakın olduğunuz şeyler size tanıdık gelebilir ve öğrendiğiniz yeni şeyleri zihninizde size tanıdık gelen şeylerle aynı yere yerleştirebilirsiniz. Yani eğer cenin için ahlaki bir kaygı taşımanızı istersem, cenini doğmamış bir çocuk olarak tanımlamakta hiç de zorlanmam. Bir hayvanı önemsemenizi isteseydim, onu insan gibi tanımlamakta zorlanmam. Hepiniz hakkında düşünmek isteseydim-ve sizinle daha fazla bağ kurmak isteseydim, sizi alakasız yabancılar olarak tanımlamazdım.

Daha ziyade kardeşlerim olurdunuz. Ve tabii ki, bizi bir araya getiren herhangi bir siyasi hareket de aynı şekilde aile metaforunu kullanıyor.

Steven Spielberg bizi eğlendirmeye çalışırken robotların ve bilgisayarların da duygusal ahlaki varlıklar olduğu ögesini kullanarak bize şöyle bir şey göstermedi [yüzü olmayan bir mekanik robot]. Bize böyle bir şey gösterdi [sevimli bir çocuk aktör].

Peki. Önümüzdeki haftanın okuma ödevi kolay. Son zamanlarda zor ödevler verdiğimin farkındayım. Bu basit. Gerçekten kısa bir şekilde yazabilirsiniz ve çok kısa yazarsanız geçer bir not alabileceksiniz. Birazcık uzun da yazabilirsiniz. Milgram deneyinin hiç yapılmadığını ve ilk defa yapılacak olduğunu düşünün. Ne yapardınız? Sizce diğerleri ne yapardı? Peki, önümüzdeki hafta görüşmek üzere.